

Pitanju, kada dugo *ē* prelazi u *ije*, trebat će, čini se, uopće pristupati s toga afektivnoga stajališta, i ono će naći svoj puni odgovor, kada historijska dijalektologija utvrdi, koje je kategorije takvo *ije* najprije zahvatilo. Za nas je zasad dovoljno samo da spomenemo, da su putovi, kojima u našem izgovoru *ije* prelazi u *je* i *jē* u *ije*, u skladu s općim tendencijama u razvitku jezika i da do takvih prelaženja na našem području dolazi i danas.

VRĪJEME (VRĪME, VRĚME) ILI VRIJEME (VRĪME, VRĚME)

Marijan Stojković

Ima potvrda za jedan i drugi naglasak u govorima.

Nameće se pitanje: koji je naglasak pravilan, prvotan, a koji je analogan, sekundaran; prema tome treba da se utvrdi, koji naglasak ima vrijediti kao književan. Po mojem znanju i čuvenju od mladosti, po iskustvu u Dalmaciji, Dubrovniku i drugdje, rekao bih, da je *vrījeme* (*vrīme*) pravilan naglasak; u usima mi zvonu: *u ono vrīme, u se vrīme*, dakle silazni naglasak na korijenskom, na prvom slogu¹).

Takav se naglasak može potvrditi ovim razlozima: *Vrījeme* (*vrīme*), gen. *vrēmēna*, oba padeža imaju dosljedno silazni naglasak; u gen. *vrēmēna* je kratkosilazni naglasak, i to „pretvoreni“ prema dugosilaznom u nom. sing., ispor. *brījēg, brēgovi*.

Da je pravilan naglasak *vrijēme*, a to je Vukov i Daničićev akcent, moralo bi pravilno i dosljedno glasiti u gen. sing. *vrēmēna* (a stariji bi naglasak morao glasiti *vremēni*), kao što od *dijēte* (*dīte, dēte*), *jūne, kljūse* i dr. pravilno i dosljedno glasi *djēteta* (od staroga *djetēta*), *jūneta, kljūseta* i dr. U Vukovu akcentu vidimo akcenatsku nepravilnost, anomaliju ili u nom. sing. ili u gen. sing. Anomalija je, da imenica *vrijeme* slijedi dva različna akcenatska tipa u singularu: akcent na kraju i akcent na korijenu, t. j. u nom. uzlazni (*vrijēme*), a u gen. *vrēmēna* (silazni). Takve nepravilnosti nema akcenatski tip *vrījeme*, jer je u nom. i u gen. isti akcenatski tip: silazni akcent, akcent na prvom korijenskom slogu.

Takav akcent — možemo već unaprijed reći *stari i pravi* — potvrđuje se, u vezi s proklitikama i prefiksima, veoma važnim akcenatskim činjenicama: govori se *nā vrijeme* (*nā vrīme*), *ū vrijeme*, kao *nā brijeg, ū vijek, ōd vijeka, zā zlato*, a na drugi način nema.

Složenica *nēvrijeme* (*nēvrīme*) ima isti akcent premješteni kao *nēmiv, nērād, nērēd*; temeljni je naime akcent dugosilazan u nom. sing., ali je gen. *nēvremēna* — (ispor. *nā bregove*).

¹) U Zagrebu sam jednom čuo *vrēme*.

Opće je poznato, da u čakavskim i štokavskoikavskim govorima ima akcent silazni: *vrīme*, *vrēme*. A. Belić, Zamětki po čak. govoramъ 1910., str. 42. ima: *vrīme* (tako svagda, sr. *něvrime*, gen. sing. *vrīmena*). — Rešetar (Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten, Wien, 1910, sp. 108.) piše (u prijevodu): „Ako se pak misli, da ne samo dijalekti u Ozrinčićima i Prčanju, nego — kako je meni poznato — i dalmatinski čakavci i ikavci jednako naglašuju silazno prvi slog: *vrīme*, što se slaže s rus. *vrémja*, dalje, da se u Dubrovniku doduše govori *brījeme*, ali istodobno i *nā vrijeme*, što pretpostavlja akcent *brījeme*, ne može se na ino, a da se ne uzme, da je *vrijeme* svakako teško razjašnjivi sekundarni akcent.“

U Della Bellinu rječniku „Dizionario italiano, latino, illirico“ (In Venezia, 1728) imamo historijsku potvrdu iz starijega doba, da se govorilo u Dubrovniku i u dubrovačkom području barem, ako ne i u cijeloj Dalmaciji, *vrijeme*. „*Vrjéme* se nalazi na str. 545^a tri puta, 726^a šest puta, 726^b dvadeset puta; g. *vrémena*; 727^b *nevrjéme*, *ù nevrjéme*, *na vrjéme* 726^a, dem. *vrjémešce* (deminitiv slijedi akcent osnovne riječi). Sada, kako se to ima pročitati? Della Bellino *vrjéme* je isti akcent kao Della Belline riječi: *blágo* 616^a, *crjévo* 151^b (t. j. *crījevo*), *jáje* (= *jāje*) 533^a, *drjévo* 752^a, *méso*, *ráno* 425^b, *sláto*, *sjéno* 314^a, *tjélo* i t. d. Dakle se ima čitati: *vrījeme*. Della Bellino *vrémena* ima se čitati *vrēmena*, jer Della Bella ima veoma mnogo primjera s akutom u vrijednosti kratkosilaznog akcenta. Ako u Della Bellinoj Slovnici p. 7^b ima: *vrjéme*, *vrēme*, vel *vrīme*, gen. *vrémena*, i tu se mora čitati samo *vrjéme*, *vrēme*, *vrīme*, *vrēmena*, jer Della Bella razlikuje dva akcenta: današnji *˘* (u njega *˘* ili *˘*) i današnji *˘* (u njega *˘*), jer na pr. uz „*vrjéme*“ ima odmah dvaput *vjéce* (po današnjem *vijéce*). Ono je samo jednokratna nedosljednost Della Bellina.

A kako je u drugim slavenskim jezicima?

U ruskom (velikoruskom) je *vrémja*, u maloruskom ili ukrajinskom *véremja* — tu je naime pravilno i dosljedno rusko polnoglasje, s naglaskom na prvom slogu, kao što je *léreg* (hrv. *brījeg*, *brīg*, *brīy*), a u bugarskom je *vrémja*, u rječniku Mladenova. Dakle je akcent svagdje na prvom slogu, na korijenskom (a ne na završnom slogu, kao u Vuka). Iz toga možemo zaključiti, da je *vrījeme* (*vrīme*, *vrēme*) praslavenski naglasak. „Najbolj arhastično se je staro mesto naglasa ohranilo v srbsko-hrvatskem čakavskem narečju in v ruščini, ter je njuna soglasnost glavni vir (izvor) za določitev praslovenskega naglasa.“¹⁾ Čakavsko, štokavskoikavsko, rusko *vréme*, *vrīme* je stariji akcent negoli Vukovo *vrijéme*, i prema tome imamo dati prednost akcentu, koji je u *vrīme*.

Kao *vrijeme*, *vrīme*, *vrēmena* nemamo nijednu drugu imenicu na *-*en*, a imamo ih na *-*et*: *blīzne*, *dvīze*, *prāse* (ali rus. *porosjá*), *ždrījebe* (*ždrībe*),

¹⁾ Nahtigal, Slovanski jeziki, Ljubljana 1938., str. 147. Jednako tako Leskien, Grammatik der serbo-kroatischen Sprache, 1914., str. 121.

gen. *bīzneta, dvīzeta, prāseta, ždrēbeta*. Por. *tijelo, (tīlo, tēlo)*, u starocrkvenoslav. je gen. *tēlese* s akc. na 1. slogu. Kao *brēme, brēmēna* ima: *īme, prēzīme* (od *prezīme*), *rāme, sjēme, sljēme, tjēme, vīme*; por. i *plēme* — sve sa silaznim akcentom.

Praslavenski oblik od hrv. *vrīme, vrēme* bio bi prema tome: *vēr(t)-men* s akcentom na prvom dijelu diftonškoga *-er-* (u najširem smislu riječi), kao što je *brījeg (brīg, brēg)*, rus. *béregz; ždrījeb (ždīib), ždrījebe (ždrībe)*; *vrān* (rus. *vóronz*), *žlījeb, glād, vrāg* i t. d. (ruski *gólodz, vórogz*), sve sa prvotnom silaznom intonacijom, tako i *vrāt*, viši stepen od *vert-*, za razliku od akc. u *brēme, brēmēna, brēza, vrāna, vrēca* i t. d., gdje je praslavenski akcent na drugom dijelu diftonškoga *-er-*, ispor. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin, 1912., str. 350. ff. i Mikkola, *Urslavische Grammatik*, 1913., str. 123.

Što se tiče naglasaka *vrēmēna* od *vrījeme (vrīme, vrēme)*, mora se napomenuti, da je u oba padeža silazan, u nom. sing. dug, a u gen. kratak, ali da ipak oba nijesu sasvim jednaka: u nom. je temeljni, prvotni dugosilazni, kao *brījeg, grād*, a u gen. je kratkosilazni, nastali na hrvatskom tlu radi porasta slogova u riječi, dakle pretvoreni, kao što je od *brījeg, crījep*, plur. *brēgovi, crēpovi*, cf. *gādovi, vjēkovi*, pa kako se govori: *nā bregove, ū gradove, ū vjekove* (ali *nā brījeg, ū vijek*), tako i *ōd vremena dō vremena*; akcentat je na proklitici kratkouzlazni (a ne silazni, kao što je *zā boga, īs voga, ū vrijeme, nā vrijeme*).

U nom. sing. *nēvrijeme* ima premješteni kratkosilazni akcent, ali gen. ne može glasiti *nēvremēna*, kao što je u Akad. rječniku, nego *nēvremēna*, ispor. gore *ōd vremena*; jer se sa *vrēmēna* može akcent samo pomaknuti na proklitiku i prefiks kao kratkouzlazan, a ne premjestiti kao ".

Dosljedni su akcenti u *pōvremen, prīvremen, sūvremen, sūvremenīk*.

Dosljedan je akcent i u dem. *vrēmešce*, kao i *ždrēbešce*.

Može se zaključiti, da je *vrīme, vrēme* prvotan, star akcent, koji nije nastao ni po kakvoj analogiji; *vrījeme* je sačuvalo svoj stari akcent na korijenu u svim padežima sg. isto kao *sjēme, rāme, sljēme, vīme*. U ukrajinskom jeziku imaju naše *īme* i *plēme* druge akcente, te Meillet kaže, da su *īme* i *plēme* analogni po gen. i po drugim riječima na *-men*, da Ukrajinci imaju više tragova povlačenja akcenta na finalni akutni *-me* u nom. sing., kako je to pokazao u svojoj radnji o akcentima supstantiva u ukrajinskom jeziku Hanusz (*Arch. f. Phil.* 7, 358): *imjá, stremjá*, gen. sing. *imeni* i t. d.

Akcent *vrijēme (vrīme, vrēme)* nalazi se u Vukovu rječniku god. 1852., a otada se nalazi u knjigama i gramatikama; ispor. Daničić, *Akcenti u imenica i pridjeva* (II. izd., Zagreb, 1913, str. 61.). S akc. ' na prvom slogu. Takvu riječ imamo s osnovom na *n* samo jednu: *vrijēme (vrēme)*. gen. *vrēmēna* i t. d. (Por. Mikkola, *Urslav. Grammatik*, Heidelberg, 1913, str. 120., Leskien, *Serbo-kroatische Grammatik*, Heidelberg, 1914, str. 21.). Neočeki-

vano nalazi se i u A. Mažuranić, Slovnica Hrvatska. U Zagrebu 1859., str. 40.: *vrième* kraj *ždrìebe* i drugdje.¹⁾

G. 1908. Rešetar (o. c. 108) piše (u prijevodu): Veoma udara u oči promjena akcenta *vrijème*, *vrèmena*, jer je ovo jedini slučaj, da u srpsko-hrvatskom nom. sing. ima različan akcent od akcenta u genitivu, t. j. od temeljnoga akcenta — (i dalje kako gore) — *vrijème* je svakako teško razjašnjivi sekundarni akcent.*

Nato se javio O. Meillet u Arch. für slav. Philol. XXV (1903), str. 425. ff. sa člankom „*De quelques déplacements d' accent dans les dialectes slaves*“, kojim kuša razjasniti dijalekatsku akcentuaciju *vrijème* po akcentskom zakonu F. de Saussurovu: „Litvanski akcent se redovito premjestio unaprijed, kada, stojeći prvotno na circumfleksnom (silaznom) slogu, ima neposredno pred sobom akutni (uzlazni) slog.“ S pomoću toga zakona, kaže, razjašnjenje je veoma naravno, ako ne veoma jednostavno. Krajnje *ç* u riječi *vrijème*, neutr., pretpostavlja *-èn*, a intonacija mu je, sudeći po grč. nast. imenica muš. roda *-èn*, *-ón*, *-ér*, *-ör*, morala biti otisnuta, akutna („*rude*“), a korijenski slog u *vrèmeç* imao je biti silazan (circumfleks, „*douce*“), kako se to vidi u ukrajinskom *véremja*, za razliku od *brèmeç*, kojemu je prvi slog akut, cf. *brème* (*brèmena*), rus. *berémja*, češ. *lřímě*. Za dokazivanje postavlja dvije, kaže, paralelne osnove: **bèrmeç* i **veřmeç*, koje po primjeni Saussurova zakona (t. j. po povlačenju akcenta na krajnji slog: *veřmeç* > *vermèç*, iako je to povlačenje samo dijalekatsko, kako se nalazi u Vuka), imaju ove oblike:

nom. <i>*bèrmeç</i>	<i>* vermèç</i>
gen. <i>*bèrmene</i>	<i>* veřmena.</i>

Odatle su nastala, kaže, analogička djelovanja: rus. *vrémja* ima svoj akcent po gen. sing. i po drugim riječima na *-men*, a u hrv.-srp. različni su oblici prema narječjima: *vrijème* (= bug. *vremé*) sačuvalo je oblik korektan i u skladu sa Saussurovim zakonom (akcent je povučen na kraj); gen. *vrèmena* je također korektan, što se tiče mjesta akcenta (razjašnjenju nastale promjene kvantitete nije ovdje mjesta); čak. i štok. ikav. *vrìme* nastalo je po istoj analogiji kao rusko *vrémja*. Tako Meillet. Začudno je ovo izvođenje: Utvrđuje se, da je *vrème* imalo prvotno silazan akcent na korijenskom slogu i da je *vrijème* samo dijalekatski akcent, pa mjesto da se rekne, da rusko *vrémja* i čak. i štok. ikav. *vrìme* imaju dosljedni pravilni akcent, kaže se, da su nastali po analogijama. Razjašnjenje nije ni naravno ni jednostavno: prvotno je bio — piše Meillet — silazni akcent na korijenskom slogu (*l' accentuation radicale*), zatim je — zbog dijalekatskog

¹⁾ U „Čakavskim studijima“ 1884., str. 17., ima D. Nemanić: *vrème*, *vrèmena* (t. j. *vrèmena*), *nèvrema*, *nèvremena*.

akcenta u jednom kraju — *vrijème* — djelovao Saussurov zakon, po kojem je akcent bio povučen na kraj (*veřmę > vrēmę > vrēmě*), ali od toga akcent u gen. *vremene* nije na istom mjestu kao u *vremě* (ispor. *děltěta* od *děltě*), nego je na korijenskom slogu kao u prvotnom obliku u nominativu i analogno akcentu u *brěmenu*; ruski, čak. i štok. ikav. silazni akcent u nom. sing. nastali bi tek po analogiji; dakle zaobilaznim putem, analogijama, došlo se do silaznoga akcenta u nom. sing., do akcenta na korijenskom slogu, mjesto jednostavnim putem.

Po Meilletovim akcentskim shemama djelovao bi Saussurov zakon u dohistorijsko doba, u praslavensko doba, i tada bi već bilo **vermę*, a suđeci po samom Meilletovu članku (accent dans les *dialectes slaves*) radi se o jednom, samo dijalekatskom akcentu u historijsko doba, i to u jednom samo određenom kraju, kada i gdje se jednosložni *jat* razvijao u dvoslog *ije*, a tada i u tom kraju jamačno nije došlo do primjene Saussurova akcenatskoga zakona. Povlačenju akcenta na krajnji slog riječi *vrijème > vri-jème* može biti uzrok u dijalekt. razvlačenju riječi u nekom kraju, osim što ima i drugih akcenatskih dubleta.

Ostaje, da je riječi *vrēme*, *vrīme* bio i ostao silazni akcent na korijenskom slogu, kao što je u ruskom, ukrajinskom, hrvatskom (u čak. i štok. ikav. narječjima), a da je *vrijème* sekundarno.

No tomu ima još protivnika. Tako J. J. Mikkola, *Urslavische Grammatik*, Heidelberg 1913., str. 120., § 93. ima ovo: „Akcent u slavenskom ostao je na starom mjestu, na krajnjem slogu: neki n. sg. na *-men*, na pr. **vermę* (iz *uertmēn*), doba, vrijeme, iz starijega *vrēmě*, por. grč. *poimēn*, *limēn*.“ Dakle kao Meillet, a mora se reći, da nema drugoga dokaza ni primjera s dugim korijenskim slogom.

Po A. Meilletu (*Archiv für slav. Philol.* XXV, 1903, 435 ff.) navodi za „vrijeme“ S. Ivšić u Radu 187, str. 135. ovo: „Po istom je Saussureovu zakonu protumačio A. Meillet naš akcent *vrijème* prema rus. *vrēmja / véremja*, jer je *ę* imalo otisnuti akcent pa je povuklo s korjenitoga sloga akcentat. Tako isto valja tumačiti mnoge primjere *t*-deklinacije, na pr. hrv. *prāse*, slov. *prasě*, rus. *porosjā*, hrv. *ždrījebe*, slov. *ždrebě*, rus. *šerebjā*, t. j. akcentat se u slov. i rus. jeziku povukao radi otisnutoga (akut) *ę*.“

F. Ramovš u *Arch. für slav. Phil.* 37, 141—145, drži se tumačenja Meilletova za slovenski, postavljajući dva tipa po Meilletu: 1. tip *brēme* i 2. tip *vreme* s akcentom na kraju, postalo od *veřtmen*; rus. *vrēmja* nastalo je po kosim padežima i po akcentu ostalih *-en*-osnova; bulg. *vremě*, srp.-hrv. *vrijème*. Oba naglasna tipa utjecali su jedan na drugi i podlijegali su osim toga još analogiji *-et*-osnova; tako imamo mjesto *vrēnę vrēmēna* (srp.-hrv. *vrēmēna* ima dod. še akcent na pravom mjestu, samo njegova kvaliteta ne odgovara) *vrēmě, vrēmēne* ... drugi analogični oblici su srp.-hrv. *brijème* (Dubrovnik), čak. *vrīme*.

O JEZIKU NAŠIH NOVINA

Ljudevit Jonke

Nema nikakve sumnje o tome, da su novine najčitanije štivo suvremenoga našeg čovjeka. Dok se knjige pojedinih pisaca štampaju u 5 do 10 tisuća primjeraka, a neke i u manjem broju, dotle se novine štampaju u 50 do 100 tisuća primjeraka. Svaki dan posežu ljudi za novinama, da se upoznaju s političkim, ekonomskim, kulturnim i sportskim novostima dana. Štaviše, ima velik broj ljudi, kojima su novine jedino štivo. Lijepa knjiga ograničena je na krug ljubitelja knjige, koji po broju znatno zaostaje za čitaocima novina. Sve nam to govori, kako su novine neobično važan faktor za kulturu jezika. Ako čitaoci svaki dan čitaju pravilno i lijepo napisane tekstove, ako se ti tekstovi odlikuju svježom i narodnom frazom bez nepotrebnih utjecaja stranih jezika, tada takvi novinski tekstovi vrše koristan utjecaj na svoje čitaoce i u jezičnom pogledu. Ono, što je odštampano, ono, što se često ponavlja, i nesvijesno prelazi na čitaoca i postepeno ulazi u njegov jezični repertoar. Djelovanje novinarskog jezika zaista je dalekosežno i djelotvorno.

Ali kao što je utjecaj novinarskoga jezika koristan, ako je taj jezik pravilan i lijep, tako on može biti i štetan, ako je novinarski jezik nepravilan i nagrđen. Zbog toga je potrebno od zgrade do zgrade pogledati, kakav je prilog naših novina u borbi za čistoću i pravilnost našega jezika. U nedalekoj našoj prošlosti, u početku dvadesetoga stoljeća, bilo je više na naše novinare, da nam kvare jezik. »Rijetki su naši novinari,« pisao je Nikola Andrić u svojem »Braniču jezika hrvatskoga« godine 1911., »koji su za cijelo to vrijeme pazili na čistoću jezika barem toliko, koliko se od naglosti njihova rada moglo iziskivati. Neki su u tom pogledu već toliko zastranili, da se mogu obilježiti kao primjeri zastrašivanja.« A i poslije Prvoga svjetskog rata tuži se na jezični kaos i anarhiju autor »Jezičnoga savjetnika« (1924) prof. Tomo Maretić ovim riječima: »Malo je naših književnika, a još je manje novinara, koji bi uzimali na um, da pisati dobro i pravilno svojim jezikom nije sasvim lak posao, da je to u neku ruku umeštvo, koje se ne rada s čovekom, nego se steče trudom i marljivošću. Vrlo mnogim našim piscima mrzak je taj trud te gaze nogama najobičnija i najvažnija jezična pravila, pa pošto ih dobro pogaze i jezik nagrde, onda govore: „Ovako treba pisati, kako mi pišemo, sve je drugo ludorija...“

S radošću možemo istaći, da je u tom pogledu poslije Drugog svjetskog rata bilo drugačije. Naši su novinari pravilno shvatili, da je njihova prva dužnost da pišu pravilnim i lijepim jezikom, pa su u okviru svojega Društva priređivali sastanke i tečajeve posvećene kulturi jezika. Osim toga svake su novine imale svoga jezičnog korektora, tako da se to povoljno